

HET UITZONDERLIJKE VAN FRANKRIJK EN ZIJN HISTORISCHE ACHTERGROND

Voor mijn ouders en mijn dochter

**HET UITZONDERLIJKE VAN FRANKRIJK
EN ZIJN HISTORISCHE ACHTERGROND**

Joop van Buschbach

© U2pi BV / J. van Buschbach
1e druk oktober 2014

Titel: Het uitzonderlijke van Frankrijk en zijn historische achtergrond
Auteur: Joop van Buschbach

Uitgeverij U2pi BV, Voorburg, Nederland
website uitgever: www.jouwboek.nl
ISBN: 978-90-8759-464-0
NUR: 680

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier, zonder voorafgaande toestemming van de uitgever.

VOORWOORD

Hier is dan het verhaal over Frankrijk dat de vrucht is van meer dan de halve eeuw en 80% van mijn volwassenheid die hebben gestaan in het teken van interesse in dat land.

Van fascinatie en geïntrigeerd zijn, een fase waarvan de start zich voltrok toen voor de eerste keer plaats werd genomen in de collegebanken van de Universiteit van Amsterdam.

Reeds het eerste college-uur bevond ik mij onder het uitgebreide gehoor van de eminente hoogleraar Jacques Presser die ons gedurende twee collegejaren, twee uur per week zou vergasten op de contemporaine geschiedenis van Frankrijk.

Het contact bleef aanvankelijk wat afstandelijk, literatuur, spoedig werd overgegaan tot het lezen van *Le Monde*, een vakantiereisje, wat meer aandacht voor de Franse taal.

Het contact werd intensief en bleef dat toen ik, halverwege mijn doctoraalstudie twee jaar werd uitgezonden naar de voormalige Franse kolonie Niger, assisteren bij een project tot reorganisatie van het binnenlandsbestuur, in de jaren 1965-1967.

Er voltrok zich een intensieve collegiale en interessante samenwerking met de vele Fransen, daar nog aanwezig en waarvan ik in werk en in het privéleven grote steun heb gehad, in het bestaan als enige Nederlander in dat land, in de jungle van het ontwikkelingswerk.

Wat de oorsprong van deze studie betreft, die ligt in het begin negentiger jaren, vorige eeuw, in het in *Le Monde* regelmatig verschijnen van de uitdrukking “*exception française*” die leidde tot wat nadenken over de eventuele apartheid van Frankrijk.

Een voorwoord is de plaats voor het uitspreken van dankwoorden en het eerste daarvan moet dan ook gewijd zijn aan de prettige omgang met de Fransen, die is voortgezet na Niger in een meer geregeld persoonlijk contact met de Fransen en een voortdurend fysiek en toenemend informatieve connectie met Frankrijk.

En dan is er de grote steun en belangstelling die gedurende het vormgeven aan dit boek is ondervonden van mijn kleine sociale achterban.

Van mijn dochter Marion die de eerste hoofdstukken aan een strenge correctie heeft onderworpen en daarmee vorm heeft gegeven aan een adequate schrijfstijl.

Mijn goede vriend Cor Jonker die door enkele hoofdstukken met een constructieve kritische blik te lezen mij heeft gestimuleerd de nodige nuanceringen te betrachten in mijn benadering van de onderzochte voortgang van de Franse geschiedenis en die van de actualiteit.

Last but not least, Marjo de Rond die na het lezen van de eerste proefparagraaf, hoofdstuk na hoofdstuk mee heeft gelezen, commentaar leverend, mij aanmoedigend door te gaan.

Als men op hoge leeftijd, door de fysieke conditie steeds meer aan huis gebonden raakt, is het schrijven van een boek een eenzaam karwei. Het is dan belangrijk dat er constant iemand – figuurlijk – over een schouder mee blijft kijken.

En tenslotte ook een dankwoord aan de directeur van mijn uitgever, de heer Jeroen van der Starre voor de prettige en constructieve samenwerking in de fase van uitgeven.

INHOUDSOPGAVE

Voorwoord	5
Inhoudsopgave	7
Inleiding	11
I De Romeinse beschavingserfenis van Gallië en Frankrijk	
1 Inleiding	25
2 Het Romeinse Rijk	26
3 De Kerk van Rome als cruciaal beheersinstituut van Rome en in Frankrijk	34
4 Welke invloed had Rome op Gallië	44
5 Slotconclusies	52
II De vroege middeleeuwen	
1 Inleiding en specificiteit van de middeleeuwen	55
2 De Kerk van Rome als beschavingsfactor	60
3 De symbiose van de Kerk met de koning en de vorsten	62
4 De Franse en Engelse feodaliteit. De Normandische staat	72
5 Enkele socio-economische en culturele wetenswaardigheden	78
III De late middeleeuwen. De monarchie gaat feodaliteit en Kerk domineren	
1 Inleiding	83
2 Het conflict tussen Kerk en monarchie	84
3 De machtspositie van de feodaliteit wordt aangetast. Bouvines	90
4 Politieke en bestuurlijke inperking van de feodale macht	95
5 De Franse 14e eeuw gezien door Philippe de Mézières	106
6 De honderdjarige oorlog, de steden en de frondes	115
7 Slotconclusies	125
IV Frankrijks worsteling met het protestantisme	
1 Inleiding	129
2 De periode van aanloop naar het begin van het conflict	130
3 De ingewikkelde interne en externe structuur van het conflict	134
4 Protestantse “grass-roots-democracy” en Staat in de Staat	145
5 De oorlogen, buitenlandse machten, de edicten en het “Édit de Nantes”	149
6 Enkele opmerkingen tot besluit	156
V De teloorgang van het Franse protestantisme	
1 Inleiding	157
2 Sociale, culturele en economisch/bestuurlijke factoren voor de uitdrijving	158
3 Henri IV, het vervolg tot de herroeping van het Édit de Nantes	166
4 Wederwaardigheden van het protestantisme tot in onze tijd	173
5 Was het lutheranisme kansrijker dan het calvinisme? Slotconclusies	177

VI	Ancien Régime, Frondes, Offices, Louis XIV	
1	Inleiding	183
2	Het bewind van Louis XIII en de daaropvolgende Frondes	185
3	Ancien Régime, absolutisme, Hof en feodaliteit.	188
4	Frankrijks geopolitieke situatie en extramurale politiek	200
5	Financiën domineren het economisch bestel. Financiële administratie	208
6	De economie en het Colbertisme	218
7	Louis XIV	224
VII	Op weg naar de Grote Revolutie	
1	Inleiding	227
2	Parijs, de Kerk en het jansenisme	229
3	Desintegratie, déstabilisatie van de samenleving van het Ancien Régime	234
4	De Verlichting en de wereld van de salons	241
5	Het leven in stad en land	251
6	Mislukte bestuurs hervormingen en het bewind van Louis XVI	261
7	Op weg naar de Grote Revolutie van 14 juli 1789 en het vervolg	270
VIII	De Grote Revolutie	
1	Inleiding	275
2	De invloed van de militante en gewelddadige groepen	279
3	Hoe ging de monarchie ten gronde	283
4	De politieke ontwikkelingen tot en met de fase van de Terreur	287
5	Economie en maatschappij	297
6	Het Directoire en de opkomst van Napoleon Bonaparte	305
7	Afronding. Slotconclusies	311
IX	Van Eerste Keizerrijk tot Tweede Keizerrijk	
1	De periode van het Consulaat en van het eerste Keizerrijk, Napoleon I	315
2	De Restauratie van het huis Bourbon, 1814-1830	329
3	De Julimonarchie van 1830 tot 1848, Louis-Philippe I	337
4	De Tweede Republiek van 1848 tot november 1852	343
5	Het Tweede Keizerrijk van november 1852 tot 1870, Napoleon III	347
6	De economische en maatschappelijke ontwikkelingen in de periode 1814 tot 1870	355
7	Enkele opmerkingen tot besluit	367
X	De Derde Republiek. 1870-1940	
1	Inleiding	369
2	De politiek en ideologie in de Derde Republiek	370
3	De modernisering van de economie. De samenleving. 1870-1914	381
4	La Grande Guerre. 1914-1918	392
5	Het "Entre deux guerres". 1918-1940	400
6	Het doek valt voor de Derde Republiek	412

XI	De algemene ontwikkelingen in eigentijds Frankrijk	
1	Het Vichy-regiem en de Voorlopige Regering	415
2	De Vierde Republiek. 1947-1958	425
3	De staat behartigt het economisch bestel. Les Trente glorieuses	431
4	De Vijfde Republiek als rechtse republiek (1958-1981). De decentralisatie	437
5	De Vijfde Republiek beheerd door links en (of) rechts. Van 1981 tot heden	450
XII	Het moreel, rang en economisch presteren van eigentijds Frankrijk	
1	Het Franse moreel in het teken van déclin en retard	463
2	Welstand en welzijn	471
3	De Franse buitenlandse politiek en het instrument van de Europese Unie	481
4	Het economisch achterblijven. De financiële situatie	487
XIII	Tekorten in de maatschappelijke structuur, onderwijs en onderzoek	
1	Inleiding, de société civile en de elites	497
2	De problemen in onderwijs, onderzoek en innovatie	462
3	De kwetsbare positie van de middengroepen	518
4	De schadelijke invloed van de “précaution”	525
XIV	Politico-administratief systeem. Économie-mixte	
1	Inleiding	529
2	Het politieke bestel in het algemeen	532
3	De te grote, te dominante en te bureaucratische administratie	541
4	Het systeem van de “économie mixte”. De staat en de economie	553
5	Het clëntelisme, favoritisme en de vrijmetselarij. De corruptie	559
XV	Het bewind van president Hollande, mei 2012 tot voorjaar 2014	575
	Conclusies	589
	Literatuurlijst	599
	Historisch overzicht	609
	Verklaring van enkele in de studie voorkomende termen	615
	Overzicht van voorkomende letterwoorden	617
	Overzicht van de tabellen	619
	Index op personen en onderwerpen	621

INLEIDING

De opzet van dit boek zal een, althans gedeeltelijke, historische verklaring willen zijn voor de huidige problematische situatie van Frankrijk en de specifieke aspecten van het land, als men het vergelijkt met de geschiedkundige ontwikkeling en huidige bestaanscondities van een groep van referentielanden waarvan het zelf ook deel uitmaakt.

Frankrijk behoort in haar ontwikkelingsgang tot het geheel van landen van Noordwest-Europa die de avant-garde, de motor zijn geweest op de weg die de Europese beschaving opging naar moderne, complexe, snel veranderende samenlevingen.

Met Engeland, Nederland, Duitsland, de Scandinavische landen, Zwitserland en Noord-Italië was het voorganger in de creatie van de Europese beschaving, later als westers benoemd, die in een aantal aspecten ervan model is komen te staan voor niet westerse landen.

De andere Europese landen, met name de zuidelijke en de oostelijke, waren volgers, hoezeer ook zij deelgenoten zijn geweest in de processen die Europa hebben gemaakt tot wat het nu is.

Frankrijks participatie aan de referentiegroep berust op haar uitgebreide interactie met de andere naties die allemaal – behalve de Scandinavische landen – buurlanden waren.

Die omgang met de buurlanden nam nog wel eens de vorm van oorlog aan en in die activiteit is Frankrijk uitgebreid bezig geweest, hetgeen waarschijnlijk met zich mee heeft gebracht dat het ook – op Spanje na – de meeste bankroeten op haar naam heeft.

Bovendien is geen referentieland in zijn of haar geschiedenis zo geteisterd geweest door rampzalige gebeurtenissen en periodes, te noemen zijn de eerste honderdjarige oorlog en de tweede (1688-1815) als zodanig benoemd door de vele confrontaties met Engeland.

Opmerkelijk zijn ook, de vele frondes, opstanden van de feodale adel, tegen de naar eenheid strevende monarchie, de onderdrukking van de bevolking, door de feodale adel en de koninklijke bestuurders, leidend tot veelvuldige revoltes, uitlopend op de Grote Revolutie van 1789, de daarop in de negentiende eeuw volgende revoluties.

Tevens mogen worden genoemd haar staatkundige innovaties, die niet altijd een positieve factor in haar maatschappelijke en economische ontwikkeling waren, maar toch in het geheel van de vormgeving van de natiestaten van betekenis zijn geweest.

Frankrijk heeft gedomineerd in het tot stand brengen van de religieuze en algemene culturele dimensies van de Europese beschaving, haar wetenschappers hebben individueel een adequate bijdrage geleverd aan de exacte, technologische en medische wetenschappen en die van de mens.

Het land kan bogen op grote denkers op het gebied van de filosofie, theologie en de humanistische wetenschappen.

De vestiging van het christendom, het transport van de renaissance naar Noordwest-Europa, haar grote bijdrage aan de Verlichting en het socialisme, hadden op de Europese cultuur en beschaving een positieve invloed.

Toch heeft Frankrijk haar eeuwenlange ambities een superieur, dominant land te zijn, altijd op missie om de mensheid ten voorbeeld te zijn en de weg te wijzen niet waar kunnen maken.

Zij heeft weliswaar in de zomer van 1789, in de aanvang van de Grote Revolutie, in de Verklaring van de rechten van de mens en de burger een leidraad geformuleerd tot de

omgang van de mensen onderling om te komen tot menswaardige samenlevingen. Maar langdurig daarna is het haar niet gelukt dit recept voor zichzelf te realiseren. En landen als Engeland, de Republiek der 7 Verenigde Provinciën en de Engelse koloniën in Amerika hadden al eerder een aanvang gemaakt met het moderniseren van de maatschappij, onder meer door het ontwikkelen van vormen van protodemocratie. Zij is in de groep van referentielanden een beetje vreemde eend in de bijt. Het door en door katholieke land heeft in de zestiende, begin zeventiende eeuw het protestantisme, als enige van die landen, uitgedreven met alle remmende gevolgen voor een stabiele, evolutionaire en democratische ontwikkeling. En die uitdrijving van het protestantisme heeft in de op de zestiende eeuw volgende periode mede geleid tot de versterking van het in de kern al aanwezige absolutisme dat zo kenmerkend is voor het Frankrijk van het Ancien Régime. De andere landen zijn of dominant protestant of gemengd katholiek/protestant met een hoofdrol voor de laatstgenoemde godsdienst, dit vooral in geschiedkundig opzicht. Zo verwoordde een Nederlandse historicus het eens aldus, dat of wij Nederlanders nu katholiek, liberaal, socialistisch of joods zijn, we allemaal het calvinisme in ons hebben. Zijn de andere landen Germaans, Frankrijk is dominant Latijns/Keltisch met een Germaans accent en het staat met één been in het noordelijk Europa, met het andere in de zuidelijke Latijnse wereld, met alle verschillen van mentaliteit en nationale karaktertrekken van dien. Voorts heeft het bij de meeste van de referentielanden achtergelopen in de ontwikkelingen naar de parlementair-democratische staatsvorm en was – en is – haar staatkundige inrichting centraliserend, die van de buurlanden overwegend decentraliserend. En dit mede omdat de opzet van de Grote Revolutie van 1789 tot vestiging van politieke representatieve vertegenwoordiging mislukte. Haar openbaar bestuur heeft de kenmerken van hypertrofie en is bureaucratisch en maatschappelijk dominant. Het aantal Franse ambtenaren per 1000 inwoners is aanmerkelijk hoger dan in de andere referentielanden. De grote plaats die de politiek inneemt in het intellectuele bestel en in de samenleving is dan ook te verklaren uit het overwicht dat staat en administratie hebben in de maatschappij. Deze dominantie van de overheid is bevorderd doordat één belangrijke erfenis van de Romeinse beschaving haar nadruk was op legalisme en juridisering die in het huidige Frankrijk leidde tot een overmaat aan wetgeving en reglementering, een aspect dat in hoofdstuk XIV aan de orde komt. Ook de eeuwenlange periode van autoritair bewind – waarin het Ancien Régime, van omstreeks 1500 tot 1789, uitmuntte – voortdurende tot de tweede helft van de negentiende eeuw, bestendigde dit stempel op het land. In die periode was de economisch actieve bourgeoisie nauwelijks betrokken bij het politiek beheer van het land, doorwerkend in de huidige relatieve achterstand. Als land met 3000 km zee grenzen, veel bevaarbare, geografisch goed gesitueerde rivieren, is het vergeleken met Engeland en Nederland een typisch continentaal land gebleven met door alle eeuwen heen, handel als een zwak ontwikkelde activiteit. Ook in economisch opzicht, industrieel presteren bleef het achter en haar economie kenmerkte zich altijd – tot op heden – door een grote invloed van de staat. En in haar economische activiteiten overheerste tot in de negentiende eeuw die sector waarin men welvaart creëert door de manipulatie van geld, het ambt van de financier.

De maatschappelijke structuur is in sterke mate hiërarchisch met een corporatistische inslag, kastechtig, kent veel cliëntelisme en corruptie in de hogere regionen van de staat en het bedrijfsleven.

Er is ongetwijfeld een grotere afstand tussen de élites (inclusief de hogere bourgeoisie) met de rest van de samenleving dan in de meeste referentielanden.

In de huidige crisissituatie staat Frankrijk er van de landen van de referentiegroep het minst florissant voor, zodat het getuige een artikel in *le Monde*¹ het risico loopt een reprimande van Duitsland te krijgen voor het achterwege laten van structurele maatregelen tot oplossen of op zijn minst inperken van haar problemen.

De Duitse bank meldde in een gepubliceerd rapport: "Frankrijk blijft het probleemkind". En de Duitse minister van financiën zou zijn raadslieden om een rapport hebben gevraagd over de door Frankrijk te nemen maatregelen. Tot zover de krant.

De problemen zijn in de eerste plaats het sinds de toetreding van Frankrijk tot de euro oplopende tekort op de handelsbalans zodat een exportoverschotje in 2001 naar 2012 omsloeg in een tekort van 67 miljard euro op de import.

Verder is er de hoge staatsschuld en een forse werkloosheid boven de 10% met een grote jeugdwerkloosheid die thans 25% bedraagt. Vooral met de tweede factor steekt zij ongunstig af bij de andere landen van Noordwest-Europa, ook door de oorzaak: slechte concurrentiepositie.

De binnenlandse en buitenlandse kritiek op Frankrijk richt zich met name op het uitblijven van structurele maatregelen zoals het verlagen van de sociale lasten op de lonen, want de uurloonkosten in Frankrijk zijn in Noordwest-Europees opzicht het hoogst, hetgeen slecht is voor de concurrentie.

Voorts is er het onvermogen de 35-urige werkweek die jaren geleden door een links bewind werd ingesteld af te schaffen en maatregelen te nemen ter verruiming van de ontslagmogelijkheden.

President Hollande zou daarvoor wel voelen maar hij wordt afgeremd door zijn lage populariteit, nimmer zo sterk gedaald als bij voorgangers, ook bij zijn eigen electoraat.

De Franse handicaps lijken op die van de zuidelijke landen die ook door hun participatie aan de euro geen monetaire instrumenten meer kunnen hanteren, waaronder devaluatie. Het moreel van het land is al jarenlang dalende.

Dat uit zich in het grote aantal artikelen in de media die staan in het teken van de "déclin" (verval) en "retard" (achterstand) en in een uit de enquêtes blijkend pessimisme onder de bevolking, en onderzoek dat ook zou wijzen op een angst voor maatschappelijk verval onder de middenklasse.

Men zou van Frankrijk aan de start van haar geschiedenis, de vele troeven die de hare waren, een andere ontwikkeling hebben kunnen verwachten, naar een Frankrijk dat in onze tijd Europa zou hebben gedomineerd, opvallend zou zijn geweest in haar presteren. Te vermelden zijn de riante constellatie van goed klimaat, prima bodemgesteldheid, grote verscheidenheid van landschap, perfecte geografie van vruchtbare vlakten en heuvellandschap, bevaarbare, landinwaarts gaande rivieren.

Het feit dat Frankrijk als enig westers land bovenmatig had kunnen profiteren van de Romeinse beschavingserfenis.

Frankrijk was het bruggenhoofd waar Rome zich in Noordwest-Europa heeft gevestigd

¹ *Le Monde* van 12 november 2012: Berlin s'inquiète du "manque d'action" de M. Hollande. Berlijn is verontrust over het "tekort aan handelen" van de heer Hollande

en het had bij uitstek in Frankrijk, toen Gallië, de politieke eenheid tot stand gebracht, handel, rechtspraak ingevoerd.

Als gevolg van deze Romeinse impact op dit gebied kwamen hier na de ineenstorting van het Romeinse Rijk de eerste protostatelijke entiteiten tot stand als in de eerste plaats het Merovingische rijk van Clovis.

Met een superieure bevolking van 12 à 15 miljoen was Gallië het volkrijkste gebied met een goed ontwikkelde landbouw en ambachtsstand. Keltenland was geenszins een achterlijk gebied.

En vooral, op het gebied van het voortbrengen van grote denkers en intellectualiteit heeft Frankrijk niet achtergelopen.

Een negatief puntje was dat de Fransen als nazaten van de Kelten, het oorlogvoeren niet van een vreemde hadden want de Galliërs waren een volk van krijgers.

Gallië was verreweg het belangrijkste vestigingsgebied van het christendom en van de met de Romeinse beschaving meegebrachte Kerk van Rome, waardoor dit instrument van orde, bestuur, rechtspraak, onderwijs en aanzet tot cultuur als eerste en het meest intensief in de toekomstige Franse ruimte beschavingswerk kon verrichten.

De Kerk heeft daar dan ook op meest dominante wijze deel gehad aan de staatkundige vorming en ontwikkeling naar een natiestaat en door het wijdverbreide kloosterbestel landbouw en ontginningen bewerkstelligd.

Wellicht is Frankrijk ten offer gevallen aan te gunstige aanvangscondities en te weinig uitdaging en hindernissen die vaak juist stimuleren om er flink tegenaan te gaan.

V.D. Hanson wijst in zijn studie "Why the West has won" op dit probleem en geeft als voorbeeld het klassieke Griekenland: bergachtig landschap, weinig rivieren, een weerbarstige natuur en een geografie die de vorming van veel, kleine politieke entiteiten bevorderde die zouden hebben geleid tot innovatie, de tegenstrevende natuur tot actie.

Het omgekeerde deed zich voor in Perzië en China waar politieke grootschaligheid tot stagnatie leidde.

Men kan ook denken aan de plaats waar Amsterdam ontstond, een moerassig gebied vol wateroverlast en met gronden die niet tot veelsoortige landbouw noodden maar slechts geschikt waren voor veeteelt.

Maar het spoorde wel aan tot flink de handen uit de mouwen steken, werken, innoveren en beschavingsontwikkeling.

Wat Frankrijk betreft heeft het gunstige geheel van de factoren, van invloed op haar wordingsgeschiedenis, misschien bevorderd dat het land zich haar hele bestaan door als een dominant en superieur land heeft beschouwd.

Dat was het aan het eind van de middeleeuwen in de Europese ruimte geworden en het bleef de overhand houden tot in het Ancien Régime, maar in de achttiende eeuw, in 1763 nam Engeland het heft in handen, toen Frankrijk na een grote oorlog bijna al haar koloniën aan haar opvolgster moest afstaan.

Dit was een gevolg van twee ontwikkelingen, ten eerste dat Frankrijk teveel het karakter van continentaal land had aangenomen en daardoor uit het oog had verloren dat Engeland haar voornaamste tegenstander was, vooral in het buiteneuropese vlak.

Ten tweede had zij, maar dat hing met de eerste factor samen, het beschikken over een machtige vloot slechts bij tijd en wijle als een prioriteit beschouwd.

Toch is Frankrijk zich blijven beschouwen als toonaangevend land, tot in onze tijd en dat is ook een specificiteit, een "exception française" zoals dat in Franse media verluidt.

Werner in zijn "Les origines", deel 1 uit de zesdelige serie Histoire de France:

Want de geschiedenis van Frankrijk (...) behoort evenzeer aan de gehele mensheid, zowel door de van buitenaf ondervonden invloed als door de acties bedreven in Europa en in de wereld. Zij is op zichzelf een verschijnsel van algemene draagwijdte, van belang voor de lotsbestemming van ons universum. [Werner, 1984, M13, p. 15]

Pagden² citeert de Verklaring van de Rechten van de mens en de burger van 1789:

“Het Franse volk {was} het eerste van de volkeren en een model voor de naties.”

En Napoleon:

“Wat goed is voor de Fransen, is goed voor de hele wereld.”

Ook een discussie op het Franse radiostation Europe1 op 24 januari 2003 liet weinig te raden over, hoe het gezelschap Frankrijk zag: als superieur land, door de hele wereld bewonderd, land van de vooruitgang, een ware “exception française” die zich rechtvaardigt door de zeer oude wortels die dateren uit de tijd van Clovis.

Deze verwijzing naar Clovis houdt waarschijnlijk verband met het aanwijzen van de Frankenvorsten als leidinggevende machten door de pausen in de strijd tegen de moslims ter vestiging van een christelijk imperium in het Midden-Oosten.

De megalomanie vindt men ook terug in “L'exception française” van Saint-Étienne:

“... het past niet aan Frankrijk een gewoon land te zijn.

Slechts een verheven bestemming kan haar de noodzakelijke kracht geven om te slagen, zelfs in de doodgewone zaken.

Het zou dus slechts uitzonderlijk kunnen zijn, dan wel nauwelijks middelmatig”

[Saint-Étienne, 1992, D2, p. 26].

Overigens houdt die studie van Saint-Étienne zich alleen bezig met de specifieke eigentijdse Franse toestanden, heeft het een andere invalshoek en ontbreekt de historische terugblik.

Uitdrukkingen als de Franse “grandeur” (grootheid) en dat Frankrijk zijn rang moet behouden, liggen bij de Franse politici en intellectuelen nog steeds voor op de tong.

Het aparte van Frankrijk uit zich ook in het de laatste decennia in gebruik raken in de media en door personen van betekenis, van de uitdrukking “exception française” of “spécificité française”, dan wel iets te duiden als “à la française”, om iets – positief of negatief – te benoemen als uitzonderlijk Frans of specifiekere dan elders.

Zo beschouwde het tijdschrift Alternatives Économiques van februari 2012 bij de bespreking van het boek “L'invention de la France” (De uitvinding van Frankrijk) de grote antropologische diversiteit van Frankrijk als een “exception française”.

En le Monde van 4 augustus 2006 repte over de terugkeer van de “exception française” omdat in tegenspraak met een bewering van de historicus François Furet die het einde van die exceptie in het vooruitzicht stelde, slechts 36% van de Fransen de markteconomie het beste voor de toekomst vinden, terwijl dat de mening is van 66% van de Britten en 65% van de Duitsers.

Ook noemde die krant het literaire plagiaat dé “exception française” en de aflevering van 19 oktober 2011 bespreekt de beroering in de top van Air-France/KLM.

Het nieuwe beheer laat een oplossing “à la française” vrezin, dat de conflicten van persoonlijke aard vermengt met de noodzaak van herstructurering van de onderneming.

2 A. Pagden: Peoples and empires (pag. 138). Uitgever Weidenfeld en Nicolson, 2001

En Jacques Barrot, commissaris in de Europese Commissie vindt in februari 2007 dat de “exception française” zich in de negatieve betekenis van de term een beetje teveel bestendigt.

Uit de context waarin deze uitdrukking van Franse uitzonderlijkheid voorkomt blijkt dat zij wordt geplaatst in referentie aan de landen van Noordwest-Europa.

Men zou zich af kunnen vragen waar deze blijkbaar nog sterk levende behoefte om zich apart of belangrijk te voelen op berust, of dat iets te maken heeft met het economisch achterop raken van Frankrijk en het eeuwenlang achterblijven bij Engeland en de Republiek der 7 Verenigde provinciën en in de laatste honderd jaar ook bij Duitsland.

Beschouwt men culturele verandering - gewoontes, traditie - als onwillekeurig van menselijk ingrijpen, te onderscheiden van beschavingsinvloed die de vrucht van opzettelijk menselijk handelen is, dan rijst de vraag of in de Franse ontwikkelingsgang, deze sterker door de culturele factor is beïnvloed dan in de andere referentielanden.

Van de laatstgenoemde groep landen zou dan de werking van de beschaving, het menselijk handelen, van relatief grotere invloed zijn geweest dan in Frankrijk.

Deze studie onderzoekt dus hoe het actuele Frankrijk vorm heeft gekregen onder invloed van de gang van zaken in die belangrijke periodes van haar geschiedenis waarin men een verschil kan zien met de wijze waarop die tijdperken zich in vele of alle referentielanden hebben toegeleden.

Niet alles in het komende verhaal is uitzonderlijk. Omdat het geheel ook een complete geschiedenis van Frankrijk moet presenteren is tevens aandacht besteed aan die gebeurtenissen en aspecten waarin Frankrijk zich geenszins onderscheidt.

Zoals in de meeste geschiedenisstudies de accenten vaak liggen op bepaalde facetten of sectoren sterker belicht worden dan andere, zijn in dit werk de culturele aspecten, de schilder- en beeldhouwkunst, het literaire bestel en het wetenschappelijk bezig zijn, wat onderbelicht gebleven omdat er op die gebieden met Frankrijk niets mis is geweest.

Het heeft op die terreinen goed gepresteerd en in is in cultureel opzicht eerder dominant geweest.

De belangrijke episodes worden in één of twee hoofdstukken, van I tot en met XI, behandeld en de laatste vier hoofdstukken hebben dan betrekking op het hedendaagse Frankrijk met haar zwakheden en problemen.

De eerste belangrijke gebeurtenis die op Frankrijk een grotere impact heeft gehad op haar verdere ontwikkeling dan elders is de introductie van de Romeinse beschaving.

Hier zal niet worden vooruitgelopen op de inhoud van hoofdstuk I maar in het kort kan worden gesteld dat Rome nog steeds een voorname plaats inneemt in wat in het Frans “passéisme” heet, in van Dale's groot Frans-Nederlands woordenboek omschreven als ‘overdreven nostalgie’.

In de wereld van de Franken stelde men tot in de dertiende eeuw, tot de slag bij Bouvines³, als werkelijkheid voor, de legende dat de Fransen afstamden van Trojanen die via Rome Gallië hadden bereikt en beschouwde men Rome als het voorland van Frankrijk.

Zijn bepaalde karaktertrekken en nationale gewoontes aan Rome te relateren, zoals het Romeinse “théatralisme”, door Garnsey⁴ c.s. beschreven als noodzakelijk voor het behoud van Rome?

3 De slag bij Bouvines, op zondag 27 juli 1214, toen de Franse koning Philippe Augustus een combinatie van Vlaamse en Duitse ridders versloeg, is één van die talrijke ijkpunten waarop Frankrijk terugziet.

4 P. Garnsey & C. Hunfrey: *L'Évolution du monde de l'antiquité tardive*, uitgave 2004

Met dit aspect zou kunnen samenhangen dat Frankrijk in cultureel opzicht ook het literaire en retorische karakter van de Romeinse cultuur heeft overgenomen.

Het afzwakken van bepaalde aspecten van dit théatralisme zou hebben bijgedragen aan het verval van Rome en, refererend aan Gibbon, zou de triomf als aspect ervan de voorname oorzaak zijn van de grandeur van Rome.

Die grandeur heeft Frankrijk tot de hare gemaakt.

Het belang van Rome is ook gelegen in het meeliften van de katholieke Kerk van Rome die, omdat Frankrijk in de noordelijke Europese ruimte haar aanvangsbasis was, zij in dit land ook van dominantier betekenis is geworden dan elders in Noordwest-Europa.

De middeleeuwen hebben de Kerk van Rome haar dominante plaats zien innemen als dé bevorderaarster en handhaver van orde en vrede en het christendom beherend.

Deze constructieve rol veranderde later in een belemmerende factor in de politieke en maatschappelijke democratisering.

In dit tijdperk, behandeld in hoofdstukken II en III ontwikkelde zich de Franse vorm van feodaliteit, een onderwerp dat centraal staat in de eeuwenlange titanenstrijd die de monarchie heeft moeten voeren tegen de vorsten, “les princes des principautés”, om in de tweede helft van de zeventiende eeuw het stadium van natiestaat te bereiken.

Duitsland had vrede met het voortbestaan van een veelheid van staten en staatjes tot in de negentiende eeuw, toen in 1870 de tijd rijp was, om de eenheid te bereiken.

De Franse koningen konden dit geduld niet opbrengen.

In Engeland perkte Willem de Veroveraar na zijn verovering van Engeland in 1066 van meet af aan de feodaliteit in, en volgde een politiek die tot de centrale staat leidde.

In de kleine “lage landen” was de feodaliteit geen probleem om, in het kader van strijd tegen een buitenlandse bezetter en het katholicisme, een confederale eenheid aan te gaan die er wellicht niet zo snel zou zijn gekomen zonder de strijd tegen de Spaanse monarchie. Volgt in hoofdstukken IV en V één van de belangrijkste, zo niet dé belangrijkste gebeurtenis in de Franse geschiedenis: de strijd tussen katholicisme en protestantisme, in Frankrijk in de zestiende eeuw toch zo stevig geworteld dat het in een andere context en staatkundige configuratie zich zeker had kunnen handhaven.

Dit gebeurde niet en zo werd Frankrijk beroofd van een beschavingsfactor die overal in de andere referentielanden van grote invloed is geweest op de modernisering van die landen en daar in een vroeg stadium, in enkele ervan, de economische ontwikkeling en maatschappelijke stabiliteit heeft bevorderd.

Deze uitdrijving van het protestantisme zal ook in zeer belangrijke mate de grondslag vormen van het in Frankrijk voor de eerstvolgende twee eeuwen tot stand komen van het prototype van een ancien régime, hét Ancien Régime en meest rigide absolutisme.

Beide waren een rem op het zich kunnen ontplooiën tot een stabiele, vitale maatschappij die moderniseert in een evolutionaire verandering die de continuïteit handhaaft.

En in die tijd beleefde men ook het volkomen uit de hand lopen van het systeem van de verkoop van ambten zodat de bourgeoisie die daarin haar gelden investeerde zich niet kon wijden aan economisch productieve activiteiten.

In die tijd werd de grondslag gelegd voor de overdadige bemoeienis van de overheid met de economie.

Daarover gaan de hoofdstukken VI en VII. De Franse belevenissen in de zeventiende en achttiende eeuw moeten dus noodzakelijkerwijs uitlopen op een revolutie die als de Grote Revolutie bekend staat.

Deze revolutie is geenszins een voorbeeld van creatieve destructie, want met alle gun-

stige wendingen die zij de Franse verdere geschiedenis weet toe te brengen, blijft het een episode die drastisch de oude structuren heeft vernietigd.

En zonder adequate nieuwe structuren te scheppen zodat daaraan kan worden toegeschreven, de grote vertraging in de algemeen maatschappelijke, politieke en economische modernisering van Frankrijk in de negentiende eeuw.

Pas in 1870 leidde het einde van het Tweede Keizerrijk van Napoleon III tot een ommekeer met de instelling van de Derde Republiek.

Als voorbeeld van een positieve revolutie kan gelden de “Glorious Revolution” die einde zeventiende eeuw, Engeland definitief op het protestantse spoor zette en in het politico-administratieve systeem de moderniserende veranderingen tot stand bracht.

Aan het Engelse protestantisme voegde zich de religieuze tolerantie⁵ toe, geïntroduceerd door onze stadhouder Willem III, Engels koning geworden.

Na hoofdstuk VIII, aan de Grote Revolutie gewijd, volgen dan in twee hoofdstukken, de worsteling om de modernisering van Frankrijk, een hectische periode met veel revoluties en vele dramatische oorlogen die Frankrijk ook voortdurend hinderen om de achterstand in te halen op de referentielanden in te halen en de geschiedenis van de Derde Republiek in hoofdstuk X.

Het laatste hoofdstuk (XI) in het geschiedenisdeel is dat van de eigentijdse geschiedenis vanaf de Tweede Wereldoorlog tot heden.

Dan volgen de drie hoofdstukken die de actuele toestand van Frankrijk onderzoeken en dan zal blijken dat ook in het heden Frankrijk in bepaalde aspecten zich tentoonstelt als een overgangszone tussen Noordwest-Europa en Zuid-Europa.

De hoofdstukken XII tot en met XIV staan dus in het teken van de beoordeling van de Franse samenleving door de media, de auteurs en de bevolking, dit laatste op grond van de vele opiniepeilingen.

Dan zal moeten worden vastgesteld dat Frankrijk haar maatschappij niet als een geheel bevredigend product van 20 eeuwen historische ontwikkeling beschouwt en in een stemming is die soms de trekken van existentiële twijfel heeft.

Aan de conclusies gaat dan vooraf een kort afsluitend hoofdstukje over de aanvangsperiode van de nieuwe president François Hollande.

Dit deel van de inleiding moge worden beëindigd met een citaat van de vorige president van Frankrijk, Nicolas Sarkozy, uit een toespraak die hij hield op het Congres in Versailles, een gezamenlijke vergadering van Assemblée Nationale en de Sénat.

Volgens de Volkskrant van 23 juni 2009 zei hij daar:

“Hoe is het mogelijk dat een zo intelligent volk met zoveel kwaliteiten vaak zulke verkeerde beslissingen heeft genomen.”

Enkele aspecten van de methodiek waarop deze studie zich baseert

Deze studie baseert zich niet op onderzoek van primaire bronnen, in archieven, brievenverzamelingen etc., maar is een tekstonderzoek van een uitgebreide en gevarieerde verzameling literatuur, van algemeen historische aard, over bepaalde periodes uit de Franse geschiedenis, over bijzondere aspecten daarin.

En wat het genre betreft zou het kunnen worden benoemd als een journalistiek essay.

5 Zie G.M. Trevelyan: Shortened history of England, pag. 345

De ruim 150 werken zijn voor ongeveer 80% van Franse hand, de overige van Engelse, Nederlandse oorsprong, enkele Duitse, Italiaanse en Belgische studies.

Deze tweede categorie dient onder meer ter vergelijking van Frankrijk met enkele referentielanden.

In de verzameling ontbreken niet een redelijk aantal "ouden" als de zesde eeuwse bisschop Grégoire de Tours met zijn "Histoire des Francs", de zestiende eeuwse koningsdochter Marguerite de Valois, markies de Condorcet, Voltaire, de begin negentiende eeuwse de Tocqueville en Taine.

Eerstgenoemde met "L'ancien régime et la révolution", Taine beschrijft de periode van de 16e eeuw tot en met zijn 19e eeuw in "Les origines de la France contemporaine".

De laatste drie auteurs munten uit door hun kritische visie op het fenomeen Frankrijk.

Ook de historische rubriek van de Franse kwaliteitskrant le Monde leverde veel informatie in tal van interessante artikelen over deelaspecten.

In de hoofdstukken XII tot en met XV over het actuele Frankrijk en in de conclusies wordt de informatie mede gevoed door vele actuele artikelen uit le Monde en de vooraanstaande literair/politieke weekbladen Le Point, le Nouvel Observateur en L'Express, alsmede het maandblad van linkse huize Alternatives Économiques.

Het accent ligt in deze studie op problemen van politieke, bestuurlijk-economische aard en voor wat betreft de sociale aspecten, op die van sociale stratificatie en relaties tussen de groepen en klassen.

De afwikkeling van het verhaal is globaal chronologisch maar met een thematische inslag, in die zin dat bijvoorbeeld in de hoofdstukken IV en V over de Godsdienstoorlogen en het Franse protestantisme, de teloorgang van deze godsdienst in Frankrijk en de bescheiden wederopleving na de Grote Revolutie is uitbehandeld tot in onze tijd.

In de hoofdstukken over het Ancien Régime is het verschijnsel van de vele oorlogen in die twee eeuwen, geheel weergegeven in hoofdstuk VI over de zeventiende eeuw hoewel die oorlogen zich natuurlijk ook in de achttiende eeuw (hoofdstuk VII) hebben afgespeeld.

En dan iets over de subjectiviteit. Geen enkele schrijver over de geschiedenis kan zich daaraan onttrekken, gezien de vele maatschappelijke aspecten die in het geding zijn.

Wat betreft de benadering van de godsdiensten, een belangrijk onderwerp in de Franse geschiedenis, zo niet overall, heeft de auteur een neutrale opstelling, niet godsdienstig doch evenmin antigodsdienstig zijnd heeft hij affiniteit met het protestantisme.

De lezer zal dus niet veel toelichtingen van theologische aard tegemoet kunnen zien.

In de politiek is hij gematigd rechts, door zijn sociale afkomst uit het arbeidersmilieu is het hart links toegedaan, maar verstandelijk is hij voorstander van de individuele verantwoordelijkheid en de vrije markt, kortom gematigd liberaal.

Wat Frankrijk betreft, de kritische inslag van zijn studie zou tot de veronderstelling van een francofobie kunnen leiden. Dit is geenszins het geval.

Hoewel niet overdreven francofiel, heeft hij door de uitgebreide en positieve omgang met Fransen waaraan hij de beste herinneringen bewaart, een soort affectiviteit met dit land ontwikkeld.

Hij is door en door francofoon, door specialisatie in zijn studie in de politieke en sociale wetenschappen en een tweede, partiële doctoraalstudie in de sociologie van Afrika aan de subfaculteit der niet westerse sociale wetenschappen van de universiteit van Leiden met een accent op francofoon West-Afrika.

En dan is er het regelmatig persoonlijke contact met de Fransen sinds 1965, en een voortdurend intensief informatief mediacontact, onder meer met het Franse dagblad le Monde.

In twee periodes was er een zeer intensief contact met de Fransen.

Medio jaren zestig in de vorige eeuw vertoefde hij twee jaar in de voormalige Franse kolonie Niger in West-Afrika, meewerkend aan de reorganisatie van het binnenlands bestuur in dat land en er was intensieve samenwerking met de Fransen die in het openbaar bestuur nog belangrijke functies vervulden in dit primitieve en toen pas sinds kort onafhankelijke land.

De tweede periode is die waarin hij, vanaf 1989 enige jaren promovierend was aan de Université de Picardie/Jules Verne in Amiens.

Tenslotte een paar aanwijzingen over de methodische inrichting van de studie.

Data tussen haakjes verwijzen naar een regeerperiode van de genoemde persoon, heeft de einddatum een “*” dan betreft het de levensduur, dus (1651-1715) of (1638-1715*).

Een tekst tussen accolades {.....} geeft een verduidelijking van de auteur weer, in een citaat bijvoorbeeld.

Franse uitdrukkingen en zinsdelen zijn niet van een Nederlandse vertaling voorzien als die voor de doorsnee lezer toch wel duidelijk zijn.

Is dit niet het geval dan worden zij de eerste keren van toepassing van dubbele aanhalingstekens voorzien, bij herhaling worden zij bekend verondersteld en zonder aanhaling vermeld.

Citaten worden in cursief geschreven en als de geciteerde auteur een citaat aanroept in de weergegeven partitie dan wordt dat met enkele aanhalingstekens verduidelijkt, ‘.....’.

Tussen dubbele aanhalingstekens wordt een enkele zin of uitdrukking weergegeven.

Het boek heeft geen eindnoten, in voetnoten zijn bepaalde termen van een korte toelichting voorzien, tevens vindt men daar doorgaans de titel van de aangehaalde artikelen uit de media.

Tussen rechte haken wordt de literatuurverwijzing aangeduid.

In het vervolg zijn hierbij zo veel mogelijk de richtlijnen gevolgd die zijn vastgesteld door de APA, de “American Psychological Association”.

Dit schrijft voor: citaten tot 40 woorden tussen dubbele aanhalingstekens, bij meer dan 40 woorden, het citaat zonder aanhalingstekens en scheiden van de tekst door een lege regel. In beide gevallen, en zo ook bij referenties, tussen haakjes, achternaam van de auteurs, jaar van uitgave, pagina waarop citaat of gerefereerde voorkomen.

Een enkele pagina wordt aangegeven met “p.”, meer dan één met “pp.”.

Meer dan vijf auteurs van een publicatie blijkt uit de toevoeging “et al”.

Deze auteur voegt aan dit geheel nog een boekcode toe die verwijst naar de plaats waar het werk in de literatuurlijst voorkomt.

De citaten, ontleend aan de media worden van welke lengte dan ook slechts in cursief en met dubbele aanhalingstekens begrensd.

Wat de boekcode betreft, R7. verwijst dan voor een partitie of citaat naar boeknummer 7 in de literatuurgroep die betrekking heeft op onderwerp: geschiedenis van (R)ome in hoofdstuk I.

En zo verwijst de letter A naar het Ancien Régime, de hoofdstukken VI en VII, doch de in een rubriek samengebrachte werken kunnen ook wel in andere hoofdstukken ter sprake komen dan de groepplaats suggereert, in het bijzonder die in de groep (D)iversen

Aldus is de geraadpleegde literatuur in tien groepen onderverdeeld, elke groep aangeduid door een hoofdletter. Het geheel vormt de literatuurlijst.

Een verwijzing naar “GUL” betreft informatie die ontleend is aan de 5-delige dictionaire en encyclopedie “Grand Usuel Larousse”. Hier wordt slechts de pagina vermeld.

De tekstdelen waarin niet wordt gerefereerd zijn samengesteld uit drie componenten.

Ten eerste de algemene notoire kennis en die welke men mag veronderstellen bij iemand die al een halve eeuw in Frankrijk is geïnteresseerd, ten tweede de materie die door meer dan één auteur is aangekaart.

Tenslotte, de ideeën, commentaren, interpretaties en hypothesen van de auteur zelf.

Een opmerking nog over de wijze waarop zal worden gerefereerd aan het werk van Voltaire: “Essai sur les mœurs et l’esprit des nations” (Essay over de zeden en het karakter der volkeren) dat eveneens een beschouwing over de geschiedenis van Frankrijk inhoudt over de periode van Charlemagne tot Louis XIII, die van de jaren 800- 1650.

Aangezien een editie van 1771 is geraadpleegd, waarvan het zeer onwaarschijnlijk is dat enige lezer er de hand op weet te leggen en de paginavermelding niet zal stroken met die van de eigentijdse edities, wordt in dit geval niet alleen verwezen naar een pagina maar ook naar het betreffende hoofdstuk uit één van de drie delen.

Voltaire heeft voor de opeenvolgende delen een doorlopende nummering toegepast en aangezien de lezer al bekend is met het jaar van de uitgave, wordt dit in de referenties niet vermeld.

De paginanummering van de drie delen begint echter in elk deel overnieuw.

De belangrijkste geschiedkundige data zijn in een chronologisch historisch overzicht weergegeven en men treft een overzicht aan van de voorkomende letterwoorden als SNCF, CGT, enz.

Ook zijn in een bijlage verklaringen opgenomen van een aantal termen die in de tekst voorkomen.

Tenslotte is er een uitgebreide index op personen, geografische entiteiten en onderwerpen.

Het verhaal is wat betreft de politieke situatie compleet tot en met voorjaar 2014, de algemene situatie op sociaaleconomisch gebied, zoals geschetst in de hoofdstukken XII en XIII is nog steeds actueel.

In kwantitatief en kwalitatief opzicht zijn de veranderingen – verbeteringen of verslechteringen – dermate episodisch of gering gedurende het jaar 2013/2014 dat op deze terreinen weinig mutaties zijn aangebracht, behalve de aanvullingen in hoofdstuk XV.

**HET UITZONDERLIJKE VAN FRANKRIJK
EN ZIJN HISTORISCHE ACHTERGROND**

Hoofdstuk 1

DE ROMEINSE BESCHAVINGSERFENIS VAN GALLIË EN FRANKRIJK

1.1 Inleiding

Dit eerste hoofdstuk is gewijd aan de betekenis van de Romeinse beschaving (in het bijzonder die van de periode van het Romeinse keizerrijk) voor de ontwikkeling van Frankrijk tot natiestaat en voor haar specifieke aspecten.

Het Romeinse rijk en zijn beschaving hebben natuurlijk ook op het tot wasdom komen van Noordwest-Europa in meer of mindere mate hun stempel gedrukt; men denke bijvoorbeeld aan de erfenis van het Romeinse recht en de oorsprong van de katholieke kerk (zie paragraaf 3).

In het algemeen gesproken vindt men dit op de Franse beschaving gedrukte stempel terug in wat de Fransen noemen het “*mémoire collective*”, de gerichtheid op het verleden, ook wel “*passéisme*” genoemd, in de vele rituelen die in het verleden, bij de instelling van keizerrijken, koningsschappen en republieken, die de referenties aan het Romeinse Rijk uitstraalden.

In de vele benoeringen van functies en organen die een Romeinse oorsprong hebben als die van prefect, senaat en *édile*.

We vinden het stempel terug in de legende, die het lot verhaalt van de Trojanen na de verovering van Troye door de Grieken, en die tot Philippe Auguste (1180 – 1223) opgeld deed.

Die legende schrijft de herkomst van Kelten, Galliërs, Merovingische en Carolingische koningen en die van het huis Capet toe aan Trojaanse ballingen die via Griekenland, dan wel via midden Europa en Rome, de voorvaders zijn van allen die de Franse natie haar oorsprong hebben gegeven.

Zo vermeldt Werner in zijn “*Les Origines*”, deel 1 van de zesdelige serie “*Histoire de France*”, hoe Virgilius rept over een legende volgens welke Enéus, na de Trojaanse debacle met de zijnen op de vlucht slaat en met Lavinius, Romulus en Remus aan de oorsprong van Rome staat.

In de 7e eeuw claimen de Franken dezelfde afkomst van de Trojanen [Werner, 1984, M13, p. 24].

Brunaux in zijn “*Nos ancêtres, les Gaulois*” (De Galliërs, onze voorouders) voert de Keltische stam van de Arvernes ten tonele die eveneens in de 2e eeuw vóór Christus een Trojaanse afkomst zou hebben geclaimd.

In de oudheid en in de middeleeuwen was het kennelijk “*bon ton*” zich te beroemen op deze Trojaans/Romeinse afkomst. En Duby in “*Une dimanche de Bouvines*” (Een zondag in Bouvines) spreekt over een netwerk van legendes volgens welke van de afstammelingen van de Trojanen, dat wil zeggen van de Romeinen, de “*Capétien*” {in dit geval de Franse koning Philippe Auguste} bestemd is de wereld te domineren [Duby, 1973, M5, p. 39].

Het werk van Duby behandelt één van de belangrijkste veldslagen in de Franse ge-

schiedenis, die op zondag 27 juli 1214 in Bouvines, dichtbij de huidige Belgische grens en deze veldslag is een gedenkwaardige gebeurtenis in de Franse geschiedenis, waarbij Philippe Auguste de Duitsers en Vlamingen overwon.

1.2 Het Romeinse Rijk

Het Romeinse Rijk vertegenwoordigt zonder twijfel de grootste beschaving van de antieke oudheid in termen van omvang, duurzaamheid, en continuïteit, de robuustheid van het politico-administratieve systeem dat centralisatie paarde aan vormen van functionele decentralisatie.

Een kenmerk van die beschaving was een voor die tijd vergevorderde technologische beheersing van de bouwkunde en de weg- en waterbouwkunde, alsmede een samenleving waarin de betrekkingen tussen de individuen en tussen de staat en de onderdanen geregeerd werden door een ver ontwikkeld juridisch systeem en tenslotte de beheersing van de schriftelijke communicatie, de betekenis van schrift en retorica in de betrekkingen tussen de elites.

Wat betreft de betekenis van het juridisch systeem, taal en retorica kan men een analogie zien met de huidige Franse beschaving. De Fransen claimen in ieder geval, althans naar mijn mening terecht, dat hun taal de mooiste is van alle moderne talen en dat kan iets te maken hebben met het feit dat Frankrijk in de groep van moderne westelijke landen de eerste erfgename van de Latijnse taal is geweest.

Op het stuk van de kwaliteit van de onderlinge betrekkingen tussen de deelgenoten in de verschillende sociale groepen of klassen moet het oordeel over de Romeinen minder positief zijn aangezien die werd gekenmerkt door een grote zedeloosheid, geweld, opportunisme en corruptie.

De aard van deze studie laat niet toe lang stil te staan bij de geschiedenis van het Romeinse Rijk en met name de oudste herkomst van het Koninkrijk en de daarop volgende Republiek. Vermeld zij slechts dat het politiek systeem van de Republiek, zeker in de periode van Rome als stadstaat, een soort volksvertegenwoordiging had in de vorm van een algemene vergadering en enkele min of meer representatieve comités kende.

Hier zal voornamelijk aan de orde zijn, de periode van de nadagen van de Republiek en het daaropvolgende Keizerrijk dat in 476 eindigde met wat beschouwd wordt als het einde van de Romeinse beschaving.

De sociale stratificatie

De bevolking was flink sociaal gedifferentieerd en genoot, afhankelijk van de plaats in de hiërarchie en (of) geografische plaats van vestiging bepaalde rechten.

Aan de top de zeer rijke aristocratie die via de Senaat macht uitoefende en in de Republiek de wetten uitvaardigde.

In het Keizerrijk verminderde allens zijn macht ten gunste van die van de keizer maar de Senaat bleef diens tegenspeler en de leverancier van bekleeders van topfuncties als provincie gouverneurs, legeraanvoerders en de hoogste ambtelijke posten.

Daaronder kwamen de “équrestres”, een soort ridderstand, waarin de functies onder de top werden gerekruteerd (magistraten en hogere ambtenaren) en die verder actief waren in de

juristerij, handel en industrie, kortom het welgestelde deel van het zakenleven.

Volgt het “plébus”, het volk, voor zover in Rome gevestigd eveneens van nature met burgerrecht begiftigd. Buiten Rome was dit in het algemeen een verkregen recht.

Bij plébus moet men niet alleen denken aan de onderste sociale laag van de “have nots”. Er behoorden toe de kleine zakenlieden, ondernemers, ambachtslieden, artsen, advocaten; allen die in onze tijd de lagere en hogere middengroepen vormen.

De literatuur gaat er op dit punt van uit dat de middengroepen in dit sociale plaatje juist ontbraken en een tekort vormden. Hierop wordt in dit hoofdstuk nog terug gekomen.

Het ontbreken van een functionele middengroep is een langdurig probleem geweest in de economische en sociale ontwikkeling van Frankrijk

Na deze groep kreeg men de vrijgemaakte slaven die of zichzelf vrij hadden gekocht of door hun meester, veelal ter gelegenheid van een bijzondere gebeurtenis, in vrijheid waren gesteld.

Hun vrijheid kende beperkingen in de vorm van bepaalde verplichtingen jegens de voormalige eigenaar. Zo konden zij - zonder toestemming van enigerlei magistraat - hun oude meester niet in rechte aanspreken.

Tenslotte de slaven die als groep ook fungeerden in een grote mate van diversiteit met allerlei graden van afhankelijkheid of beperkte zelfstandigheid waarin de geringste mate van feitelijke slavernij die was van diegenen die in opdracht van hun eigenaar geheel zelfstandig aan een onderneming leiding gaven en die deze bestuurden als waren zij vrij man. Zolang ze flink winst maakten voor hun eigenaar leefden zij feitelijk als vrij en welgesteld man.

Aldo Schiavone in zijn “L’Histoire brisée, la Rome antique et l’Occident moderne” (Gebroken geschiedenis, het antieke Rome en het moderne Westen) schrijft uitgebreid over deze materie, over de situatie:

... in welke slaaf en de meester zich plaatsten als 2 personen, economisch en juridisch apart, bijna als eigenaar en pachter... zij {de slaaf} werden dankzij de winsten en de beschikkingsmacht eigenaar van een persoonlijk bezit dat zowel geld als andere goederen – zelfs andere slaven – kon omvatten [Schiavone, 2003, R6, pp. 212/13].

En die konden zich aldus op den duur dus vrijkopen.

Het belang van de slavernij in het maatschappelijk bestel blijkt ook hierin dat de lagere ambtelijke functies veelal door slaven werden bekleed en dat de “notarii” die in de juristerij als griffier werkten, slaven waren.

Het hele sociale systeem kende enorme welstandsverschillen.

M.A.Wes geeft in zijn “Caesar in Gallië, God in Frankrijk” enkele interessante cijfers [Wes, 1995, R9, p. 105].

In sestertiën gerekend is het bestaansminimum dan	100 à 125
Dan is het inkomen van een soldaat	900
Dat van een hoge officier	60.000
Van een équestre in openbare dienst	100.000
Jaarinkomsten uit vermogen:	
Van een modale senator	1.000.000
Van een rijke senator	18.000.000

Veelal werden zulke inkomens verkregen uit het bezit en de exploitatie van uitgestrekte landerijen, erfenissen, schenkingen.

Deze exorbitante welstand in de hogere regionen moet gerelativeerd worden door de omstandigheid dat aan het grote aantal politieke en bestuurlijke functies in het immense Rijk van uiteindelijk zo'n 60 miljoen inwoners, geen enkele vorm van honorering was verbonden met uitzondering van de questor die de financiën beheerde, zodat alleen zeer rijke lieden voor deze functies in aanmerking kwamen temeer omdat zij ook eventuele medewerkers moesten onderhouden.

Wat de ambtenarij aangaat, men denkt dat in het late Keizerrijk, vanaf de vijfde eeuw, er ongeveer 30.000 ambtenaren te werk waren gesteld in de keizerlijke administratie, de legerbureaus en het fiscale stelsel, dat laatste functionerend in het kader van belastingverpachting, een voorloper van een Franse specificiteit in de late middeleeuwen en het Ancien Régime, namelijk het in het Franse politieke bestel wijd verbreide stelsel van verkoop van ambten en waarover nog gesproken wordt in de hoofdstuk VI. De verpachting van belastingen hield dus in dat een derde persoon aan de staat jaarlijks een bepaald bedrag betaalde, vervolgens de belasting inde en daarbij bepaalde, niet gelimiteerde voordelen behaalde, een systeem even corruptiegevoelig als het Franse equivalent.

De grote vermogendheid van de top van de Romeinse samenleving diende ook tot financiering van uitgebreide liefdadigheid en van wat in de Franse terminologie het "évergétisme" heet, het door vermogende personen financieren van het tot stand brengen van openbare gebouwen als theaters, standbeelden, badhuizen.

Het politico-administratieve systeem

Het beheerssysteem van het Romeinse Keizerrijk werd gekenmerkt door een tegengesteldheid tussen enerzijds een veelheid van functies in een wat rommelig aandoende schijn van een teveel aan organisatie, die niet werd ondersteund door het uiterst matige getal van ambtenaren.

De ongestructureerdheid en daaruit voortvloeiende instabiliteit van het systeem is waarschijnlijk bevorderd door de korte duur van de benoemingen op hoge posities van één of enkele jaren.

De andere kant van de médaille is zonder meer een grote mate van informaliteit die in zijn extreme uitingen cliëntelisme en patronage betekent, uitmondend in corruptie, ook in Frankrijk niet onbekend.

Bovendien kent het systeem een vorm van indirect bestuur (de "indirect rule" van het Engelse kolonialisme), dus een verregaande vorm van decentralisatie en deconcentratie, zelfbestuur van provincies en steden, bevorderd doordat het rijk van Rome een stedenbeschaving was.

Weliswaar maakte de stedelijke bevolking waarschijnlijk slechts 10 % van de bevolking uit, maar de steden vormden de machtscentra, heersend over het platte land, waarvan de bevolking in aanmerkelijke mate uit slaven bestond zodat de omvang de autoriteiten ten tijde van Caesar zozeer verontrustte dat er een bepaling kwam dat tenminste 1/3 van de veehouders vrije mannen moesten zijn.

De stedelijke organisatie was overigens relatief democratisch aangezien zij bestond uit 3 lagen: een uit burgers bestaande volksvergadering, een gemeenteraad, onder meer gerekruteerd uit de lagere magistraten en de gefortuneerden en tenslotte de uit de hogere magistraten gevormde uitvoerende macht.

Een en ander volgens Remy in zijn "Antonin le Pieux" [Remy, 2005, R5, p. 42].

De oppermacht werd in het Keizerrijk door de keizer uitgeoefend.

In vele situaties was er sprake van een collectief van twee, drie of meer keizers, zoals in het begin van het regiem van Constantijn I de Grote. Elke keizer regeerde dan een geografisch deel van het rijk.

De keizer regeerde met zijn keizerlijke raad waarin als raadslieden senatoren en équestres fungeerden. De wetgevende macht die de senatoren onder de Republiek hadden waren zij kwijt en dat was de grond voor blijvende heimwee naar republikeinse tijden, waarin 2 consuls, benoemd door de Senaat, de uitvoerende macht uitoefenden.

We treffen bij de Romeinse Senaat reeds een Franse specificiteit van de late middeleeuwen en het Ancien Régime aan, dat de adel, op straffe van verlies van haar status, geen productieve arbeid mag verrichten en dus heeft de Franse adel zich nimmer ingelaten met handel en industrie.

Met alle nadelige gevolgen voor de Franse economische ontwikkeling vanaf de late middeleeuwen, zoals in deze studie te zijner tijd zal worden toegelicht.

Volgens Schiavone was, wat de Senaat betreft, deze voorziening bedoeld om te voorkomen dat het functioneren ervan in de publieke sector zou worden “verontreinigd” door economische belangen [Schiavone, 2003, R6, p. 96].

Pirenne in de “Geschiedenis van Europa tot de 16e eeuw” bevestigt dit verband:

“Tot op zekere hoogte vinden wij bij de ridders het denkbeeld uit de oudheid terug dat arbeid een vrije man onwaardig is” [Pirenne, 1917, D9, p. 117].

Beleidsprincipes en cruciale ontwikkelingstendenties in stagnerend Rome

Wat waren de beleidsprincipes van de Romeinse elites in de tijd van het Keizerrijk?

Aldo Schiavone besteedt daaraan veel aandacht in zijn studie die betrekking heeft op het existentiële bewustzijn van de Romeinse top in het tijdperk van de tweede eeuw, dat als de Romeinse gouden eeuw wordt beschouwd.

Hij analyseert de lofrede op Rome die de aristocraat Aelius Aristide in 144 houdt tijdens een bijeenkomst ter herdenking van de geboorte van Rome.

Zijn beschouwing staat in het teken van wat genoemd zou kunnen worden: het paradigma van de volmaaktheid of het Fukayama-paradigma “avant la lettre”.

We staan aan het eind van de ontwikkeling van het Romeinse Rijk.

Aristide uit zijn vreugde aldus:

‘... de hele wereld is veranderd in een siertuin ... op de zeeën zijn de oorlogsschepen vervangen door koopvaardischepen ...overal gymnasia, fonteinen, tempels, werkplaatsen, scholen...’ Schiavone vat één en ander als volgt samen:

De verwarring en de wanklanken nemen een eind, een universele orde vestigt zich, de wetten openbaren zich en de altaren der Goden boezemen vertrouwen in.

De wereld had zijn volle omvang bereikt, de beschaving had zich geheel getoond, was absoluut volbracht, iedere vooruitgang was uitgesloten [Schiavone, 2003, R6, p. 15].

Kortom, de beschaving van het Rijk is af en het is niet denkbaar dat er ooit nog iets tot stand zou kunnen komen dat de volkomenheid van Rome overtreffen zou.

Aan deze instelling van de elite paart zich de opvatting dat Rome een universele missie zou hebben terzake waarvan in die tijd vele doctrines in omloop zouden zijn geweest.